

ԿԻՒԿԻՌՅ ԵՒ ԿԻՊՐՈՍԻ ԱՌԵՉՈՒԹԻՒՆՔ

ԵՒ

Կ. ԿՈՒՆԱՐՈՅ ԹԱԳՈՒՆԻՆ

ԱԽԻՆԻՍ և ԿԻՊՐՈՍ, — երկու գեղեցիկ և բարեբեր աշխարհներ, հաւասարապէս եւ բնայիջ դիցազնական և եղբերական արարուածովք, փառաց և անշքութեան, յաջողութեան և ձախողութեան օրերու մէջ անբաժան ընկերք իրերաց, անուանիք հեթանոսութեան միջոց, եւս աւելի ի քրիստոնէութեան, յորոց մին՝ Ս. Պաւղոս մը, և միւսն՝ Բառնաբաս մ'ընծայեց քրիստոնեայ կրօնից, — ունեցան երկուքն ալ բաւական հզօր և պայծառ թագաւորութիւններ՝ զրեթէ ժամանակակիցք իրերաց, և որք նոյնպէս մօտ 300 տարիներու տևողութիւն մ'ունեցան¹։ Ռուբինեան հարստութեան ամենապայծառ ժամանակը, մինչ Լեւոն Մեծագործի յաղթանակը համբաւս կը հնչէր ամենուրեք, հազիւ կը հասի երեւել Կիպրոսի Լուսինեան թագաւորութիւնն. և, ընդ հակառակն, Կիպրոսի թագաւորաց փայլուն ժամանակներու մէջ, մինչ կ'իշխէր Յակոբ Ա, կը կործանէր

1. Ռուբէն կը տիրէ Կիւբիկոյ մասին յամին 1080, և Լեւոն վերջին դերի կ'իջկնայ յամին 1375: Իսկ Գուրգոն Լուսինեան՝ թագաւոր կը հրապարակուի Կիպրոսի յամին 1192-5, և վերջին թագուհին Կ. Կառնարոյ՝ կը հրաժարի թագէն յամին 1489:

2. Լեւոն Ե որդի էր ձուանի Լուսինեան իշխանի, որ էր որդի Ամաւրեայ արքայիցորդ Կիպրոսի:

3. Թէ և նախ և առաջ այդ տիտղոսը կրեց Պետրոս Ա (1365-1369) յամին 1368, և նոյն իսկ ի Հայոց թագաւոր պապականեաց, ինչպէս կ'ըսէ Machaut իւր Prie d'Alexandrie գերթաւածին մէջ (յէջ 222). բայց յատկապէս այդ կոչումը իրեն սեփականեց Յակոբոս Ա ի վերջ 1398թ. (Հմմտ. Florio Bustron, *Chronique de l'île de Chypre*. Paris, 1884. էջ 357. — Mas

Կիւբիկոյ գահն՝ այլ եւս չի կանգնելու համար: Եւ ինչպէս ծանօթ է ամենուն, յետ մահուան վերջին տարաբախտ Լեւոն Ե թագաւորի, անոր իշխանութիւնն և տիտղոսն անցաւ Կիպրոսի թագաւորին, որու ազգական էր ինքն², և այսպէս կոչուեցաւ նա միւսն, դամասն թագաւոր Հայոց³: Բայց Կիպրոսի Լուսինեան թագաւորութիւնն ալ, յետ կոչուածանելու իւր ընկեր և մերթ զօրավիճ պետութիւնը, շատ երկար կեանք չունեցաւ. դի՛ այնուհետեւ յամենուտո յարձակելով թշնամիք իւր միւրայ, լքաւ բեկաւ անոնց զօրութեան առջեւ, մինչեւ որ ուրիշ ապաստանարան չի գտնելով, գահն ալ՝ երկիրն ալ վննետկոյ հզօր պաշտպանութեան ներքեւ դրաւ:

Կիւբիկոյ և Կիպրոսի արքունի տանց աղբն չութիւնը շատ վաղ ժամանակներէ սկսան, որք երբէք չի խզեցան՝ բայց միայն առաջ նոյն կործանելով: Հագիւ հինգ տարի անցք էին յետ Լուսինեան թագաւորութեան հաստատուելուն Ամաւրեայ զուտոր Հելուսի՝ հարսնացաւ Ռուբինի Ռեմոնդի՝ Թոռին Ա. Լեւոնի, յամին 1210⁴: Ինչպէս նաեւ, նոյն թագաւորին միւս զուտորը՝ Սիպիլ, ինքն Լեւոն իրեն կին առաւ⁵: Դարձեալ Թորոս, որդի Բ Լեւոնի և եղբայր Բ Հեթմայ, կին առաւ զՄարգարիտա, որ Կիպրոսի Բ Հելուսի զուտոր էր և Բ Հեթմարի Բայր⁶: Իսկ

Latrie, *Généalogie des Ro's de Chypre*, Venise, 1881. էջ 29):

4. Հմմտ. Florio Bustron, *Chronique*, և այլն. էջ 54:

5. Սխառն. էջ 550: Mas-Latrie, *Histoire de l'île de Chypre sous les Lusignans*. Paris. I. էջ 142:

6. Mas Latrie, *Histoire* և այլն. I. էջ 801: — Ձանց կ'ընեմ յիշել աստ ոչ նոսազ կարեւոր խնամութիւններ, որք տեղի ունեցան այս երկու թագաւորութեանց մէջ. ինչպէս օրինակ իմն, Սմբատ թագաւոր իրեն կին կ'առնու. զիւրապէս, զուտոր Գուրգոնի իպլիսեանն՝ որ Կիպրոսի սենեակալ էր. Լեւոն Գ՝ զԱզնէս, զուտոր Ամաւրեայ իշխանին Տերաբի, որ Կիպրոսի Հեթմարի Բ թագաւորին եղբայրն էր. — Ստեփանիս (Յմիլիս) քոյր Ա Հեթմայ, կին կ'ըլլայ

յամին 1341—2, յետ մահուան Դ Լեւոնի, սա ժառանգ չի թողլով իւր թագին, Լուսի. նեան ազգատոհմէն իշխան մի թագաւորեց Կիլիկիոյ վրայ, որ էր Կի կամ Գուգտոն, որդի Ջապունի (զստեր Բ Լեւոնի) և Ա. մաւրեայ արքայեղբոր Կիպրոսի. որու կրտսեր եղբայրն Ճուան, որ ի Կիլիկիա կը գտնուէր նոյն ժամանակները, թագապահ կրուեցաւ մինչև ի գալուստ Գուգտոնի. Սա, իբրու անհաւատարիմ գտնուելով ազգային օրինաց և օտար սովորութիւններ մուծանելով Կիլիկիոյ արքունեաց մէջ, սպանուեցաւ իւր Պեւ. մունդ եղբոր հետ, յամին 1344¹. Սակաւն շատ Հին ժամանակներէ, նոյն իսկ Ա Լեւոնի թագաւորութենէն սկսեալ, Արեւմտեայց այլ և այլ սովորութիւնք մտնր էին ի Կիլիկիա. վտն զի թագաւորք, որ յառաջն շարփուշ կը դնէին վրտինին, այնուհետեւ՝ ըստ սովորութեան շատին իշխանաց և թագաւորաց՝ բացառելու կը կենային, որ բնիկ ազգայնոց խորթ երեւելով, ծագրածութեամբ մաղաւ. կաթ (յուսնոս, փրփրած մարդ) կը կուէին զանոնք². իսկ հանդիսից մէջ՝ արեւմտեայ թագաւորաց կրած թագին նման, ինչպէս կը տեսնենք Ա Լեւոնի և այլոց դրամոց վրայ³. Դարձեալ առաջինը, ըստ սովորութեան Պարսից, մաղբնին և մորտնին կ'աճեցնէին և երկայն կը թողուին, իսկ Կիլիկեցիք սկսան փորքել զանոնք. Նոյնպէս յառաջն՝ թագաւորք լայն և թաւ դռասց կը հազնէին. իսկ Կիլիկեցիք իշխանք և թագաւորք՝ փխռն կը կրէին, որ կարմրագոյն ըլլալով՝ ծիրանոյ տեղ կը ծառայէր, և զսպեալ պատմութեան, ինչպէս կը կուէ զայն Ներսէս Լամբրոնեցին⁴, որ արեւելք բան չէր՝ բայց նեղ պարեւ. գոտ՝ բիւզանդական կայսերաց պատմութեան.

նին նման, ինչպէս կը տեսնուի նոյն ժամանակի ձեռագիր նկարուց մէջ. Նոյն իսկ պետական պաշտամունց և պատուոց անուանք փոխուած էին. այլ եւս չէին լսուեր ամիրայ, հեճոսց, սպասալար, և այլն, անուանք. այլ սիր, պրօքսիմոս, գունդատալ, մարաւ, շախս, լիւս, և այլն⁵.

Այլեւայլ արշաւանք և ասպատակութիւնք թշնամեաց, որոց ենթակալ էր մշտ Կիլիկիա, կը ստիպէին ժողովրդեան մեծ մասը՝ թողուլ իրենց հայրենի տունը և երթալ ապստինել ուրիշ քրիստոնեայ աշխարհներու մէջ, և ի մասնաւոր ի Կիպրոս, որ ամենէն աւելի մերձաւոր էր իրենց տեղեւ և առնչու. թեամբք. Նոյն իսկ Լուսինեան թագաւորութեան հաստատուելու ժամանակ, յամին 1492—3, կը գտնենք բազմութիւն Հայոց ի Կիպրոս, աստ անդ ցրուած քաղաքաց և դիւ. զորեից մէջ⁶, որ կը նշանակէ թէ շատ Հին ժամանակներէ սկսեւ են հայ գաղթականութեան թիւնք. Սոքա, Լուսինեանց տիրապետութեան ժամանակ, շատ ծաղկեցան և ամենէն աւելի բարձր պաշտամունք իրենց ձեռքն էին, հաւատարմութեան և անձնանուիրութեան ամեւ. նամեծ ցոյցեր տուած ըլլալով⁷. Բոլոր զլիւս. տը քաղաքաց մէջ վանքեր և եկեղեցիներ ունէին, և երկու հայ եպիսկոպոսք, յորոց մին ի Նիկիոսիա կը նստէր, և միւսն ի Ֆամա. գուստ⁸. Վաճառականութեան մէջ ունեցած իրենց կարգէ դուրս յաջողակութեան պատ. ճառաւ, բոլոր կղզւոյն տուրեւտոն իրենց ձեռքն էր, որոնք վաճառուց ընդարձակ ամ. բարանոցներ ունէին ծովեղերեայ քաղաքաց մէջ, ի Իմամուլ, ի Պափոս և ի Ֆամագուստաւ. իսկ մշակութեան պարագոյր մասն աւելի Միսոփոլայի բարձրականդակաց վրայ կը բնաւ.

Կիպրոսի Հենրիկոս թագաւորին, և այլն: իսկ Մաքերաս, Կիպրացի յոյն պատմիչն, կը կուէ Էլեւոն վերջին թագաւոր Կիպրոսի, Երուսաղեմի և Հայոց. (Machéras, Chronique de Chypre, Paris. 1882. էջ 332):

1. Սխտասն. էջ 341:
2. Ն. Լամբրոն. Թագր առ Լեւոն. վնեւ. տիւ. 1865, էջ 259:
3. Սխտասն. էջ 381:

4. Թագր առ Լեւոն. էջ 259:
5. Անդ. էջ 240:
6. Mas Labrie, Histoire de l'île de Chypre, և այլն. II. էջ 78, Ժան.թ. III. էջ 392:
7. Կը յիշէ Մաքերաս զՀայո՝ իբրեւ Բիկնաւ. պահա կամ պահապան արքունեացն Ա Պեւ. տրոսի. (Machéras, Chronique, և այլն, էջ 143):
8. Machéras, Chronique, և այլն, էջ 243—6:

կէր և կերէինեան լիբանց ստորոտը: Ամենէն աւելի երկար ժամանակ տեսցին Սպարթա, րիկոյ, Պլատոնի և Կոնոսիկոյոս գիւղերէց մէջ, որոնք՝ նոյն իսկ Վենետեկեան իշխաւ նուրբեան ժամանակ՝ գրեթէ Հայ գիւղերէն¹: Մինչև անգամ Նիկոսիոյ մէջ թաղ մի կայր, որ *Armenia* կը կոչուի եղբն²: Հիւրընկալ ասպետը գիւղ մ'ունէին Լիմասոյի հիսիսային կողմը, որ *Ἀρμενοχώρη* կը կոչուէր: Յամին 1457, երբ Յակոբ Բ (*le Bétard* կոչուածն) կ'ուզէր տիրապետել Նիկոսիա քաղաքին, գիւղերը գիշեր ժամանակ սանգուիներով վեր ետև պարսպներէն, Հայոց դանակ կոշուած կողմէն, որոց պահպանութիւնն իրենց յանձնուած էր: Հայք իսկ և իսկ արթնցան և ի զէն կոչեցին: Սակայն երբ տեսան այնչափ բազմութիւնը՝ լռեցին, և ոմանք թաղուորին զօրաց հետ խառնուեցան³: Եւ այսպէս, եթէ Կիպրոսի ամբողջ պատմութիւնը ալքէ անշուենք, պիտի չի գտնենք էջ մը, յորում չիշխուի Հայը: — Անցնինք արդ Կ. Կոստանոյ թաղուհւոյն, որ վերջին անգամ աւանային շրջով կրեց Կիպրոսի, Հայոց և Երուսաղեմի թաղը, և ապա Ալոյոյի մթու թեանց մէջ կնքեց իւր կեանքը⁴:

*
**

Յամին 1458 մեռնելով Յովհաննէս Գ Լուսինեան, իրեն յաջորդեց զուտարն Կարլոտտա, որ սաւոյացի Լուսիոյիկ զբոսի հետ աւանտացաւ: Թագազորութեան հանդէսն որչափ որ շքեղութեամբ եղաւ, նոյնչափ եւս ձախող նշաններով վերջացաւ: Վստն գի, ինչպէս կը պատմէ Լորեդան՝ իւր Պատմութիւնը Լուսիանեան քաղաքացիացի՝ գրեին մէջ, «հազիւ թէ թագուհին զուրս ելաւ եկեղեցիէն, զանազան

գիշատիչ թռչունք կտռաչելով անցան գիւղուն վրայէն, և ժողովրդեան ազդասկներէն՝ աւանցմէ մին չկարենալով կենալ օդուն մէջ՝ գիւղուն վրայ ինկաւ: փոքր մի յետոյ, արքունի պալատան գաւթին մէջ, յանկարծակի շարժմամբ մի թափն գլխէն վայր ինկաւ, զոր տեսնելով բազմութիւն՝ զանազան շար մեկնուաւ: Թիւններ սուրիս այն իրին⁵»: Եւ յիշատի, շատ չանցաւ՝ իւր խորթ եղբայրն Յակոբ (Բ), որ յառաջն սեր, յարգանք և հպատակութիւն կը ցուցնէր ըրողն, իմանալով թէ վրան աւաւատանութիւն եղեր է առ թագուհին և զինքը կ'ուզէր բռնել, թողոյց իւր եպիսկոպոսական ամբողջ: — զի հայրն՝ յաջորդութեան իրաւունքէն զրկելու համար զինքը՝ Նիկոսիոյ արքեպիսկոպոս դնել տուեր էր, — և փախաւ առ սուլթանն Երիպտոսի՝ օգնութիւն և զէնք խնդրելու, որ կարենայ տիրապետել Կիպրոսի: որուն՝ սուլթանն ոչ միայն ոսկի թագ և ծիրանի տուաւ, այլ և ահագին նահապետմիտք մը, որով իրցաւ առանց դուռարութեան տիրել Ֆրանգոստատ քաղաքին և յետոյ Նիկոսիայի, ուր բոլոր ժողովուրդն և մեծամեծք ուրախութեամբ ընդունեցան զինքը: Նորաւ փայլ աստեղ չկարենալով ընդգլխմանալ, ստիպուեցան տեղի տալ Կարլոտտա և Լուսիոյի: Հազիւ տարի մի թագաւորեցին, և ահա թողլով թագ և գաւառան՝ մազապար փախան ի Կերիւն, կղզւոյն հիւսիսային կողմը, ուր հանգարտ չի թողուց զանոնք Յակոբ, այլ հասաւ պաշարեց և անտի եւս հալածեց. ուրոնք յետ ի զուր դիմելու առ բոլոր արքունիս Երուսիոյ, ի վերջէ ուրեմն համակամեցան իրենց ձախող բախտին, և այնուհետեւ երկուքն այլ թագուհեան յանուց մոռացու թեան: Յամին 1462, հանդարտած ամէն կողմ և անկասկած, Յակոբ Բ՝ Կիպրոսի

1. Mas Latrie, *Histoire*, և այլն, I. էջ 108-6. Lusignan, *Histoire de Chypre*. fol. 72-73:

2. Strambaldi. ann. 1373, ms. de Paris, fol. 226-227:

3. Florio Bustron, *Chronique*, և այլն. էջ 376:

4. Կ. Կոնստանդի մասին հետեւեալ համառօտ տեղեկութեանց մէջ, հետեւեր եմ ընդ-

հանրապէս Attilio Centelliի «Caterina Cornaro e il suo regno» գրքին, որ լոյս տեսեր է ի Վենետիկ, յամին 1892:

5. *Historie de' Re Lusignani*, որ հրատարակուեցաւ Henrico Giblet Kavalier տնւան Երեքեւ. Bologna. Monti, 1647:

6. Attilio Centelli, *Caterina Cornaro e il suo regno*. Venezia, 1892. էջ 37:

Թագաւոր ճանչցուեցաւ Եղիպտոսի սուլդանէն և վենետիկոյ Հասարակապետութենէն: Վերջինս, իւր ներքին խորագիտութեամբ, արդէն շատ վաղ ժամանակներէ տարաւորն էր իւր հզօր ազդեցութիւնը Կիպրոսի վրայ, ուր ունէր միշտ իրեն ճարտար ներկայացուցիչները, և ուր կը խոյանար անշաղար Ս. Մարկոսի թեաւոր առիւծն, որ օր մը — և շատ հեռու չէր այդ օրն — իւր թեւոց ներքեւ պիտի առնուր զայն: Այս մտածութեամբ է աշուշտ, որ վենետիկոյ Հասարակապետութիւնն ուզեց անձուկ միութեան կապ մի հաստատել իրեն և Կիպրոսի արքունի տան մէջ, իւր ամենէն աւելի հին և ազնուական ընտանեաց միոյն զուտորը հարսնացնելով Յակոբ Բ Թագաւորին: Ի վենետիկ և Կիպրոսի արքունեաց մէջ՝ նշանաւոր էր իւր բարձր աստիճանով և ազդեցութեամբ՝ Մարկոս կոնտրադ վինէտիկցի պատրիկն, որոյ կատարինէ զուտորն ընտրեցաւ ապագայ Թագունի Կիպրոսի: Շատ մեծահանգիստ եղաւ հարսնախօսութիւնն, յաւին 1468, յորում Թագաւորին ներկայացուցիչն էր Միստահէլ դեսպանն, որ նախորդ տարին եկեր էր ի վենետիկ այլեւայլ քաղաքական խնդրոց պատճառաւ:

Կատարինէ, տակաւին իւր թաւմ հասակին մէջ, խոհական ծանրութիւն մի միացուցեր էր իւր մանկական պարզութեան հետ: Մնողաց գորովոյ միակ աւարկայն և աչքի լոյսն էր, որով և ամենայն խնամք ցուցին անոր կրթութեան: Տասնամեայ՝ Պագուայի Ս. Բենեդիկտոսի կուսաստանին մէջ դրուեցաւ, ուր կ'ապրէր տակաւին՝ անձառիկ և անգիտակ իւր ապագայ մեծութեան, եւր հասարակապետութիւնն ի՞նչօրէն պիտի բարձր խոյանար: Այս լուրս տարածուելուն պէս՝ բոլոր վենետիկ թնդաց ուրախութենէն, մեծ պատիւ համարելով իրեն այն բանը՝ Հանդիսին օրը — կը պատմէ Մարիպիւրոյ՝ — քառասուն պատրիկ տիկնայք գնացին զքաղական նաւակներով ի թաղն Ս. Պօղոսի, ուր էր Մ. Կոնստրոյի բնակութիւնն, որպէս զի առ-

նուն և տանին զկատարինէ ի զքաղական պատարան: Ուրիշ տիկնայք կը սպասէին ընդունել զօրիորդին՝ սանդիսոց առջև, որոցմէ վեր ելնելով՝ կը մտնէր դեռ այն ինչ աւարտած մեծ խորհրդոյ շքեղ դահլճին մէջ: Այդ կը սպասէին իրեն՝ զուրս Գրիստոփոր Մորոյ, ծերակոյցաք, զործակալք և բոլոր պետական իշխանաւոր անձինք: Մէկ կողմը կեցեր էր Կիպրոցի դեսպանն, որուն մատոյց զուրսն օրհնեալ մատանի մի, զոր նա կատարինէի մատը անցուցեր էր՝ յանուն Լուսինեան Բ Յակոբ Թագաւորին Կիպրոսի, Հայոց և Երուսաղեմի: Ո՞ր գիտէ, որքան այլայլեր էր դեռատի օրիորդն, որ չորեքտասանամեայ՝ կուսաստանի խաղաղ միջնորդութեն կը տեսնէր զինքը յանկարծ փոխադրուած այնքան շքեղութեանց մէջ, ուր կը շողային իւր շուրջը իշխանաւորք և ազնուականք, ոսկի, մետաքս, զոհար և ազամանդք, և ինքն էր զխաւոր դերակատար այն հանդիսին՝ որոյ կարեւորութիւնը ըմբռնելու տակաւին անկարող էր ինքն: Այնքան քաղամեթիւ էին հանդիսատեսք, որ չի բաւելով մեծ խորհրդոյ սրահն, — որոյ մեկերեսութի չափն է հազար քառակուսի մետրէն աւելի, — անոր կից Prægadi կոչուած սրահի զոներն այլ բացին, ինչպէս կ'ըսէ վերոյիշեալ Մարիպիւրոյ ժաւանակագիրն: Ոչ նուազ հանդիսիւ և շքով տարուեցաւ դարձեալ կատարինէ իւր հայրենի պալատը, յորմէ ելաւ առաւօտը իբր համեստ օրիորդ մի, և մի քանի ժամ յետոյ կը մտնէր անդ իբրու զշող մի: Սակայն և այս տեղ՝ աշխարհի երջանկութեան բաժակն չեղաւ բոլորովին անխառն ի դառնութենէ. վասն զի վենետիկեան քաղաքականութեան հակառակ ողով և տեսութեամբք զրդեալ ազգու կուսակցութիւնք այնքան այլայլեցին Յակոբ Թագաւորին միտքը, որ տարուն տարի կը յետաձգէր կատարինեայ հետ ընելիք իւր ամուսնութիւնը, և զուցէ բոլորովին իսկ թողուր կամ փոխէր այդ դիտաւորութիւնը, եթէ վենետիկ չերեցնէր յայդմ իւր ազգե-

4. Dom. Malipiero, *Annali veneti dall'anno 1457-1500*, ordinati e abbreviati dal sen. Fr. Longo, con pref. e annot. di Ag. Sagredo.

(T. VII. p. I. e p. II dell'Archivio storico). Firenze, 1843-44:

ցովեան բոլոր պոյժը Հինգ տարի յետոյ՝
կատարինէ, յամին 1472, Լիզոյի Սուրբ
Նիկողայոսի վանքին մէջ տալով իւր հրա-
մեշտի յետին և սրտամտիկ ողջոյնները՝ նախ
Նիկողայոս Տրոն գրեթէ, որ Գլխատոփոր Մո-
րոյի յաջորդեր էր նոյն տարիններուն մէջ
և Վենետիկ բոլոր ազնուականաց ընկերու-
թեամբ եկեր էր զինքը ուղարկելու, յետոյ
իւր ամէն ծանօթից, ազգականաց և ծնողաց,
որոց գրկէն հազիւ կրցաւ բաժնել ինքզինքը,
սեպտեմբերի վերջին օրերէն մինչ մէջ, ա-
ռաւոտեան դէմ, ճամբայ ելան Լիզոյէն Վե-
նետիկ չորս ցուկանաւ, և Յակոբ Թագա-
ւորին երեք մեծ նաւերն, որք պիտի տանէին
զկատարինէ մինչեւ ի Կիպրոս։ Հասարակա-
պետութեան կողմէն իբրեւ դեսպան և առաջ-
նորդ՝ կ'ընկերէր իրեն Անդր. Բրիգադիւնոյ,
ուրիշ բազմաթիւ ազնուականներու հետ՝ ու-
րոնք Թագուհւոյն մերձաւոր սպասարկուք
պիտի ըլլային։ Ո՛հ, որպիսի դժբերակէմ
զպոստման գրաւեր էին արկեօք անոր միտքը
ուրեւնորութեան միջոց, որ կը թողոյր զհայ-
րենիս, կը թողոյր ծնողքը և սիրելիքը, կը
թողոյր իւր անդորրաւէտ օրերը, և կ'երթայր
անծանօթ աշխարհ մը, ուր ուրիշ գութը և
զգացմունք, ուրիշ սովորութիւնք, ուրիշ լեւ-
զու մը, ուրիշ պարտքեր, ուրիշ և ծանր
խոյնդակք կը սպասէին իրեն։ Արջայաշուք
խուճեն հասաւ ի Նիկոսիս, ուր շքեղ հան-
գիսիք ըրաւ իւր մուտքը։ Թագաւորն, իշ-
խանք և բոլոր ժողովուրդն մեծամեծ պա-
տուովք ընդունեցան զինքը, որուն յաջոր-
դեցին հարսանեաց շքեղափայլ հանդէսք։ Եւ
սակայն որքան վաղաճցուկ են փառք և վայելք
կենաց։ Հազիւ ութ ամիսք անցան, երեսուն,
եւերեք տարեկան՝ առայգ հասակի մէջ, որ-
սորդութեան միջոց մեծաւ Թագաւորն՝ Պա-
մագուստայի մօտերը։ Այսպիսի յանկարծա-
կան մահ մի չէր կրնար անցնիլ առանց կաս-
կածներ ձգելու ամենուն մտքին մէջ, բայց
կասկածէն աւելի տխուր տպաւորութեամբ
պատեց ամենուն սիրտը, եւ աւելի թա-
գուհւոյն, որուն ցաւերը աւելի զիւրին է ե-
րեակայեցիլ քան նկարագրել։

Թագաւորին մահուան գուժն հազիւ թէ
հասաւ ի Վենետիկ, իսկ և իսկ ծերակոյտն

հրամայեց Մոնէնիզոյ ծովակալին, — որ յետոյ
պուրս եղաւ, և նոյն պահուն իւր նաւա-
տորմովով իւր գտնուէր Միջերկրականի ջուս-
րերուն մէջ, ուր մի քանի ամիս յառաջ Չիւրու-
նիոյ առջեւ փառաւոր յաղթութիւն մի տարեք
էր թշնամեաց վրայ, — որպէս զի փութայ ի
Կիպրոս երթալու իւր նաւատորմով՝ կղզւոյն
խաղաղութեան և թագուհւոյն կենաց ապա-
հովութեան վրայ։ Հսկելու համար։ Ի նմին
ժամանակի կը գրէր նաեւ առ կատարինէ,
թէ հրամայեւ էր Մոնէնիզոյի՝ որ այնուհե-
տեւ Պամագուստայի նաւահանգստին մէջ
հինգ ցուկանաւ թողու իւր տրամադրութեան
ներքեւ։

Կատարինէ միայնակ մնացած, իսկոյն ի-
մացաւ թէ որքան զժուարին և վտանգաւոր
էր օտար երկրի մէջ վարչութիւն ընել։ զի
մէկ կողմանէ՝ պատուիրակը Նապոլիի թա-
գաւորին, որ աչք ռնկը Կիպրոսի աթոռին, և
միւս կողմէն՝ Յակոբ Թագաւորին մերձաւոր
ազգականք՝ անկապար ծածուկ մեքենաներ
կը լարէին իրեն դէմ։ Այսպիսի տագնապա-
լից վիճակի մէջ էր՝ երբ կատարինէ որդի
մ'ունեցաւ, յամին 1473, զոր մեծահանգեւ
շքեղութեամբ մկրտելով ի ներկայութեան Վե-
նետիկոյ պետանին, Մոնէնիզոյ ծովակալին
և անոր նաւատորմին սպայից և այլ մե-
ծամեծաց, Յակոբ Գ կոչեցին։ Սակայն այսու-
չի զաղրեցան Վենետիկ թշնամեաց դաւա-
դրութիւնք. մանաւանդ թէ առիթ առնելով այն
պարագայն, որով Թագուհին՝ իւր մայրական
պարտուց մտադիւր՝ որդւոյն դատաւարակու-
թեամբ գաղաղել էր բալորովին, փորձեցին
նորէն ոտք հանել Պամագուստա քաղաքը։
Թէ և մանաւանդ էր ապստամբութիւնն, բայց
շատ եղբրական հետեւանքներ ունեցաւ։ զի
բաց ի կատարինեայ բժշկէն և անոր մէկ
ծառայէն, նոյն օրը (ի 15 նոյեմբերի 1473)
անգլծօրէն սպանուեցան Թագուհւոյն հօրեղ-
բայրն Անդրէաս Կոնստանդ և մերձաւոր
զականն Բեմոյ՝ որք զինքը ապստեղու եկեր
էին։ Վրան զի ապստամբք, որոց մէջ էր
Բիցցոյ Մարին՝ բուն սպանդն Անդր. Կոն-
ստանդի և Բեմոյի, յարձակեր էին արքունի
պալատան վրայ՝ ուր կը գտնուէր կատարինէ.
և գահընկէց հրատարակելով զնա, թապաւ-

հի հռչակեցին Յակոբ թագաւորին անհա-
րազատ դուստրը՝ Կարաւատա Լուսինեան,
ամուսնացնելով զնա՝ Նապոլիի փերդինանդ
Ա թագաւորի որդւոյն՝ Ալփոնսոսի հետ, ու
բուն Փալլիւիոյ իշխանի տիւղոսը տուին:

Թուի թէ նոյն իսկ սպանալեօք բռնա-
դատեցին զթագուհին՝ որ յետս կողէ կերի-
նայի զղեկին հրամանատարը, որ Կատարի-
նէի հաւատարիմ անձինքնեղն մին էր. և
այս առթիւ էր, որ ապստամբք յափշտակե-
ցին թագուհւոյն զոհարները և աղամանդե-
րը, ոսկի և արծաթ անթմեքը, և կը յա-
ւելու Մալիպիերայ, նաեւ վաթսուէ հազար
դուկատ, առանց կարեկցելու անոր աւազելի
վիճակին վրայ: Եւ այսպէս, Կատարինէ միայն
« ծուխ և արտաքին երեւոյթն » ունէր թա-
գաւորութեան¹, իսկ իրեն շուրջը՝ խորշախ և
նենգաւոր անձինք՝ որք կը դարանէին ան-
դուզ իրեն կենաց և իշխանութեան: Նոյն
իսկ Նիկոսիոյ արքեպիսկոպոսն, զոր Յակոբ
Բ բարձրացուցեր էր պղ աստիճանին,
թշնամի էր թագուհւոյն և կուսակից փեր-
դինանդ թագաւորին: Իրաւ է, թէ շատք կը
սիրէին զինքը, բայց երկնորք էին:

Թէ և երկրորդ անգամ մի եւս վենետկոյ
նաւատորմին զնաց ի Ֆամագուստա, ան-
միջապէս յետ ապստամբութեան, որպէս զի
արգելու (ինչպէս կը գրէր ծերակոյտն առ
Մոչենիզոյ ի 20 զեկտեմբերի), որ դարձեալ
չի կրկնուի. սակայն չկայր այլ եւս Անդր-
կոռնարոյ՝ որ հսկեր թագուհւոյն կենաց վը-
րայ, և Մոչենիզոյ չէր կարող խզել բոլո-
րովին վենետկեաց զէմ՝ եղած դաւակցու-
թեան թիւերը, որուն մասնակից կին՝ ինչ-
պէս ըսինք՝ Նիկոսիոյ արքեպիսկոպոսն, Բից-
ցոյ Մարին, Լուզուիկ Ալբերիդ, զունգասապն
Կարկերան Սուարէզ, Ստալազա և այլք, և
զիստուրապէս Նապոլիի արքունիքն՝ որ զըր-
դիչն էր ամենայն թշնամութեանց: Ուրիշ ան-
գամ՝ դարձեալ Բիցցոյ նոր դաւադրութիւն
մի կազմած ըլլալով, այսինքն է՝ Ալփոնսոսի

հետ Կիպրոսի ծովափը ելնել և տիրել թա-
գաւորութեան, իմացաւ զայն Տասանց Ա-
տեանն, և հրամայեց (1476 Յուլիս 9) Լո-
րեզան ծովակալին՝ որ փութայ ի Կիպրոս:
Նա ապստամբաց զիստուրներէն ութը ձեր-
բակալեց և ցոկանաւորու մէջ դրած վենե-
տիկ ուղարկեց, ինչպէս նաեւ Յակոբ եր-
կրորդին անհարազատ որդիքը: Այս ամենայն
աղետից վրայ աւելցաւ մեծագոյն մ'ալ, որ
բոլորովին ընկճեց թագուհւոյն սիրտը. մեռաւ
որդին, հազիւ մէկ տարեկան, իւր մէկ հա-
տիկ յոյսն և գորովանաց առարկայն:

1. ՅՈՎՀ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Շարայաբելի

ՊՍԱԿ ՄԷ

ՓՐԻԴՐԻԽ ՄԻԻԼԼԵՐԻ

ԳԵՐԵՉՄԱՆԻՆ ՎՐԱՅ

(Շար. տես էջ 481)

ԹՈՒՂԹ Ա.

Դեղաբան

Կ. Յ. Պառամանեան

310, Սկիւտար, Սէլամաք:

Մեծամուծ Գիամակամ.

*Zeitschrift für die Kunde des Mor-
genlandes* պատուական թերթին մէջ Ձեր
գրած մի յօդուածն՝ Հայ նշանագրաց մա-
սիւն, Թարգմանաբար հրատարակուած էր և
« յԱմսթերայ Հանդէսն » վիեննայի:

questi se contenterà de dar fumo e dimostrazione a
la Maestà de la Regina et loro manizare tuto
questo regno et ogni sua facultà come li pia-
cerà ». (Att. Contelli, Caterina Cornaro, etc.
էջ 76):

1. Ինչպէս կը գրէր վիկար Սուրանցոյ ի
Ֆամագուստայէ առ զուրբն, իւր 1473 ղեկա-
ւոր թուականաւ Բզթոյն մէջ. « Da un canto,
par differenti, et stare tuli su l'armi, per ri-
spetto l'uno del'altro, se zurano fede, vedo